

Az Irodalomtörténeti Közlemények 2000/1–2-es száma hosszabb bírálatot közölt Szilasi Lászlótól Kecskeméti Gábor *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet* című könyvéről. Az alábbi alkalmi írásban e bírálat egyetlen mondatához szeretnék hozzászólni. E mondat így szól: „Egyébként pedig a »kik mikor mit tekintettek micsodának?« kérdésre egyáltalán nem bizonyos, hogy a saját (adekvát) korszakból kiinduló válasz az egyetlen és legtörténetibb.”

Nem Szilasi álláspontját vagy érvelését kívánom vitatni, ezért nem is idézem hosszabban a gondolatmenetét. Imént idézett mondatát kérdéssé átalakítva arra szeretnék válaszolni, milyen érveket lehet felhozni azon álláspont mellett, mely szerint a történeti érdeklődésnek elsősorban a vizsgált szövegek elkészítésének kontextusáról kell valamit mondania. E kontextust nevezem jobb híján elsődlegesnek. Bizonyára ellenérveket is lehet találni ezen elsődlegesség ellen, én azonban ezekkel most nem foglalkozom, mint ahogy más, rivális álláspontok bemutatásával sem. Ugyanígy nem foglalkozom általában a kontextusba állítás irodalomértelmezői eljárásaival sem.

Azt állítom, hogy az irodalomtörténész, amikor egy szöveg vagy szövegcsoport elsődleges kontextusával foglalkozik, nem egyszerűen ráhagyatkozik a „keletkezés mítoszára”, arra az előfeltevésre, hogy a szövegek megértésének legjobb útja keletkezésük körülményeinek megismerése, beleértve ebbe elsősorban a szerző léle-, élet- és pályarajzát, a nemzeti történelem eseményeit, nemzedékének törekvéseit vagy osztály-hovatartozását. Ez a magyarázatfajta, még ha ma úgy látjuk is (pontosabban a profi olvasók jó része már régebb óta így látja), hogy túl redukcionista válaszokkal szolgál, hosszú ideig volt működőképes az irodalomtörténet-írásban, s ma is működik a nem profi olvasók gyakorlatában. Bármilyen érdekes kérdés is ez, a továbbiakban ezzel sem kívánok foglalkozni.

Az alábbi érvek többsége nem irodalomelméletekből, hanem különféle társtudományokból származik (szociológia, a politikai eszmetörténet metodológiája, tudományfilozófia, szociállingvisztika, kognitív pszichológia stb.), a nyelv használatát vagy a kulturális alkotások megértésének lehetőségeit tárgyaló általános gondolatmenetektől. E gondolatmenetek némelyike egymást kiegészítőnek tűnik, mások egymást kizárónak. Hosszú, időnként több könyvnyi, bonyolult gondolatmeneteket fogok leegyszerűsítve összefoglalni egy-egy bekezdésbe vagy kiragadni olyan részeit, amelyek számomra ezen érvelés során fontosak. A fent elsorolt társtudományok egyikének sem vagyok szakértője, csak érdeklődő olvasója, aki ugyanakkor ezen olvasásait irodalomtörténeti munkája részének tekinti: azok közé a történészek közé tartozom, akik túl sokat töprengenek

szakmájuk módszertani dilemmáin. Azon, ahogyan kiválasztom és kommentálom az alábbi érveket, bizonyára nyomot hagy, hogy jórészt (bár nem kizárólag) 19. századi magyar irodalommal és politikai szövegekkel foglalkozom. Könnyen lehet, hogy 16. vagy 20. századi szövegek kutatójaként másféle érveket választanék vagy éppen másféleképpen érvelnék velük.

(A kiindulópont) Edward Said *A szöveg, a világ, a kritikus* című tanulmányában, amikor elutasította Paul Ricoeur teóriáját az irodalmi szövegek „elvilágtalanodásáról” és önállóságáról, egyben azt is sugallta, hogy a Ricoeuréhez hasonló felfogáshoz az interpretáció határtalanságának vélelme társul, míg az ő álláspontjához az értelmezés korlátozottságának belátása. Tömören úgy foglalnám össze vitájukat (némileg eltérve a magyar fordítás szóhasználatától), hogy míg Ricoeur amellet érvelt, hogy az élőbeszéddel szemben az irodalmi szövegek világra utalása és utaltsága felfüggesztődik vagy megszakad szövegszerűségük miatt („a szöveg valahogy a »levegőben van« a világon kívül vagy nélkül” – írta), s „elvilágtalanodásukat” csak a mindenkori olvasás oldja föl, addig Said úgy vélte, hogy a szöveg világra utalása, körülményekhez kötöttsége, esetleges eseményjellege „mind eggyé váltak a szöveggel, és eltörölhetetlen részét képezik jelentéshordozó és -termelő képességének”. Azért kezdem e vita felidézésével az írást, mert a következő érvfelsorolásnak (ha nem is mindegyik érvel) ugyanaz az előfeltevése, mint Said álláspontjának: az irodalmi szövegeket nem választja el szakadék a világtól, a másféle szövegektől vagy a beszéléstől; akárcsak Said, én is folytonosnak, egymásba érőnek látom e területeket.

(A hatalom) Az irodalmi szövegek nem monologikus alkotások, általában konfliktuózus viszonyban állnak más (megelőző) művekkel vagy cselekvésekkel, s e viszonyok beépülnek a szövegekbe. Said egyenesen úgy fogalmazott, hogy „minden szöveg lényegében más szövegeket mozdít el, tőr ki a helyéről”, s e mozgás nem az intertextuális univerzumban következik be, hanem a világban. Némi nietzschéiánus hevülettel minden szöveget etnocentrizmusból és a hatalom akarásából eredeztet, arra figyelmezteti az irodalomértelmezőket, hogy a szövegekben bonyolult módon keveredik össze történelem és forma, s az olvasás nem két egyenlő fél demokratikus találkozása: a szövegben a beszélő és a befogadó kapcsolata inkább emlékeztet gyarmatosító és gyarmatosított viszonyára. Akár túl erősnek érezzük Said tételeit, akár elfogadhatónak tartjuk őket, ha arra vagyunk kíváncsiak, hogy az irodalmi szövegek hogyan szervezik meg a valóságot, hogyan igyekeznek ellenőrizni vagy éppen kibővíteni egy közösség fogalmi vagy érzelmi repertoárját, ha tehát, röviden szólva, a szövegekben működő hatalomra vagyunk kíváncsiak, akkor éppen a világukban kell őket szemügyre vennünk, abban az elsődleges kontextusban, amelyre utalnak, amelynek körülményeit magukkal hordozzák, amelyben eseményjellegűen működtek.

(A viták) A cambridge-i eszmetörténészek – így Quentin Skinner is – módszertani eszme-futtatásaikban annak idején azt emelték ki, hogy a szövegeket úgy érthetjük meg,

ha tudjuk, miféle vitához szóltak hozzá, akár kifejtetten, akár nehezen észrevehetően tették ezt. Minden szöveget, amelyet a kulturális alkotás körébe soroltak vagy sorolunk ma, egykori vitaszituációk résztvevőinek tarthatunk. Ahogyan Collingwood sokat idézett, önéletrajzából származó passzusában hiábavalónak nevezte egy kijelentés megértését, ha nem tudjuk, milyen kérdésre válaszolt, ugyanígy nem érthetjük meg a szövegeket sem vitaszituációjuk, vagyis azon szövegkontextus rekonstrukciója nélkül, amely körbevette őket készítésük idején. Mivel a „rekonstrukció” olyan kifejezés, amelyet a bölcsészkarokon jó ideje csak nagy óvatossággal lehet kiejteni, kénytelen vagyok megjegyezni, hogy úgy vélem, semmiféle történeti kérdésre nem lehet rekonstruktív eljárások nélkül válaszolni, s ez éppúgy érvényes a „milyen volt tegnap a második gólod?” kérdés, mint a „mi magyarázza Arany János változtatásait a *Szigeti veszedelem* szövegén?” kérdés esetében. Felesleges és nem életszerű az a közhely, hogy „illúzió azt gondolni, hogy lehetséges a múlt rekonstruálása”. Ezt valamennyien tudjuk, mégis szakadatlanul rekonstruálunk.

Skinner – *Jelentés és megértés az eszmetörténetben* című, nagyszerű módszertani tanulmányában, amelynek első, kritikai fele ma is lelkesedéssel tölt el, míg második felét, melyben a jelentést a szándék rekonstrukciójához köti, némi szkepszissel nézem – élesen elutasította azokat az értelmezéseket, amelyekben egy adott szöveg vagy esemény leírása egy későbbi kor fogalmaival történik. Mivel a szövegek vagy cselekedetek jelentésében alapvetőnek gondolta a kérdést, hogy az „mit jelenthetett a tett végrehajtója számára”, ezért el kellett vetnie minden leírást, amely nem lehetett elgondolható a cselekvő számára. A ’történeti’-nek olyan értelmezésével találkozhatunk itt, amely eltér a nálunk bevett, a német idealizmus befolyása alatt kialakult fogalomtól. Skinner javaslata – mely számomra jóval fontosabb a *Jelentés és megértés*-tanulmányban, mint a jelentésnek a szándékhoz kötése – azokat a leírásokat tekinti történetinek, amelyek igazodnak a szereplők egyidejű lehetséges önleírásaihoz, ahhoz a nyelvi kontextushoz, amelyben a szereplők egykor éltek. E javaslat közel áll a kulturális antropológiát megalapozó kíváncsisághoz is: erről máshol, *Antropológia és irodalomtörténet-írás* című tanulmányomban már részletesebben írtam. Mostani írásomban a történetinek ehhez az értelmezéséhez igazodom mindvégig. Vannak, akik szerint a történeti tudást épp az különbözteti meg előnyösen a vizsgált szereplők tudásától, hogy ő ismeri a szereplők tetteinek következményeit, mások szerint viszont – közéjük tartozom én is – a „jövőnek” a tudása inkább korlátozza a történész megértési lehetőségeit, bár igaz, öntudatát alaposan megnöveli. Lehetséges, hogy ha meg akarunk érteni egy cselekedetet, el kell vágnunk a jövőjétől, s hasonló a helyzet a szövegek megértése esetében is. Talán Skinner ezért is hangsúlyozta egy-egy tett vagy szöveg jelentésének, illetve jelentőségének elválasztását. A jövő tudásáról való történészi lemondás szükséges ahhoz, hogy perspektívánkat hozzáigazítsuk az egykori szereplők perspektívájához.

(A mező) Pierre Bourdieu kis összefoglalásában, az *Alapelvek a kulturális alkotások szociológiájához* címűben elveti az externalista és internalista megközelítésmódok sausure-iánus elválasztását az irodalom- és társadalomtudományokban, azt hangsúlyozva, hogy a professzionális irodalomértelmezők internalista megközelítésmódja átemeli az

alkotásokat készítésük-használatuk társadalmi teréből az önálló szövegek esztétikai terébe, míg a – főként marxista – externalisták osztályszempontú magyarázata rövidre zárja és leegyszerűsíti az irodalmi művek értelmezését. Bourdieu úgy próbálja összeolvasztani e megközelítésmódokat, hogy homológiát feltételez a művek szerkezete és az irodalmi mező konfliktuózus viszonyai között. A mező fogalma, például művészi alkotások esetében, lehetőségteret is jelent, a művel való cselekvés módjainak, formálási módoknak, témáknak stb. lehetőségterét, amelyet minden szereplő habitusának és a mezőn elfoglalt pozíciójának szűrőjén át érzékel. Az alkotásokat a nem választott lehetőségek éppúgy jellemzik, mint a választottak – megértésükhöz ismernünk kell tehát a lehetőségek és a pozíciók azon mezejét, amely kitermelte a mű létrejöttének megérthető feltételeit.

Bourdieu rendszerében minden társadalmi mező hasonló általános törvények szerint működik: *La Distinction* című művének egyik alapállítása az, hogy minden cselekvés, legyen az művészi alkotás, sportolás vagy szőnyegvásárlás, csak ugyanazon terület más cselekedeteihez való viszonyában értelmezhető. Egy középiskolai tanár szőnyegvásárlásának megkülönböztető jegyeibe diakritikusan beépülnek a felső vagy az alsóbb osztályok tagjainak szőnyegvásárlási szokásai, s ugyanez történik szövegek készítése vagy felhasználása közben is. Egy-egy szőnyegvásárlás vagy szöveggészítés megértése tehát azon mező aktuális viszonyainak megértését előfeltételezi, amelyben végbementek – elsődleges kontextusuk a mező pozíció- és lehetőségtere. Mint a funkcionalista vagy rendszerelméletek általában, Bourdieu-é sem igyekszik perspektíváját hozzáigazítani a szereplők perspektíváihoz, leírásaiban kevésbé veszi figyelembe önleírásaikat, s a cselekvéseket vagy szövegeket inkább tekinti a mezők termékének, mint az ágensek sajátos teljesítményének. Ugyanakkor az elsődleges kontextus vizsgálata nélkül nem látja magyarázhatónak sem a cselekvéseket, sem a szövegeket.

(A konvenciók) Azok, akik a konvencionalistának nevezhető álláspont hívei az irodalomtudományban, úgy vélik, hogy az irodalmi szövegeket bizonyos szabályszerűségek szerint készítik és használják. Nem csupán írott szabályok ezek, hanem gyakran nehezen megragadható íratlanok is. A szöveget olyan játéknak is tekinthetjük, amelynek meg kell tanulni a szabályait ahhoz, hogy részt vehessünk benne. Ahhoz, hogy valaki, aki még sohasem látott futballmeccset, megértse ezt a játékot, nem elég elolvasnia a szabálykönyvet vagy megnéznie egyetlen vagy akár több mérkőzés felvételét, hanem ismernie kell például a játékvezetői szerepről forgalomban lévő vélekedéseket vagy azt a hagyományt is, amely a kapusnak és a mezőnyjátékosoknak egymáshoz való viszonyát szabályozza. Hasonló a helyzet az irodalmi szövegekkel is: helyes megértésükhöz meg kell tanulni a szabályaikat, s nemcsak – mondjuk – a retorikát, hanem annak aktuális társas használatát s az e használatot befolyásoló vélekedéseket is. E szabályszerűségeket, melyek szöveggészítőket és egyidejű felhasználókat egyaránt áthatnak, nevezik konvencióknak: a műveknek e konvenciók az elsődleges kontextusai.

Mint egy korábbi írásomban már beszéltem róla, két évtizede volt a hazai irodalomtudományban is egy konvencionalista pillanata az akkori Szövegmagyarázó Műhely egyes tagjainak gyakorlatában, amelyet aztán elfedtek a rákövetkező tudományos fejlemények.

Horváth Iván Balassi-könyvének záró, elméleti fejezete – hogy akárcsak Kecskeméti Gábor és Szilasi László, én is visszanyúljak e munkához – példázhatja azt a prezentista keretbe foglalt konvencionálizmust, amelyből számomra megjelenése idején a prezentizmus, a jelenből történő olvasás hangsúlyozása volt a fontos, ma pedig a konvencionálizmus. Most úgy látom, mindenféle prezentizmustól meg kellene szabadulni ahhoz, hogy láthatóvá váljanak a régi szövegek konvenciói. Továbbá az irodalmi készítményt befolyásoló-működtető konvenciók egybeérnek az egykori társadalmi gyakorlat más részeit szabályozó konvenciókkal: Carl Friedrich von Savignyt idézve azt mondanám, hogy ezek az élet egészének nem elkülönült részei, hanem csak aspektusai, melyeket a mi szemléletünk (tudományágunk perspektívája) utólag különít el egymástól.

(Az interpretatív jelleg) Közel harminc évvel ezelőtt Clifford Geertz klasszikus, a bali kakasviadalról írott *Mély játék* című tanulmányában úgy értelmezte e helyi szokást, mint amelynek szerepe saját kultúrájában analóg a mi kultúránkban a *Macbeth* szerepével. Azzal, hogy művészeti formaként láttatta a kakasviadalt, az antropológus tevékenységét is ártelmezte, méghozzá az irodalmi szövegek értelmezőjének analógiájára. Most, harminc évvel később, könnyen lehet, hogy az irodalom azon tanulmányozóinak, akik – Geertzhöz hasonlóan – „a közös erővel fenntartott tapasztalattal mintáknak a kontextusán belül igyekeznek elhelyezni a művészetet”, a *Mély játék* eljárásának fordítottját kell végrehajtaniuk, s a vizsgált irodalmi szövegekre úgy kell tekinteniük, mint közösségi szokásokra. Mivel az azóta eltelt időben újabb és újabb változatokat dolgozott ki az irodalom-elmélet „a jelentés szférájának autonómmá tételére” (ahogy Bruno Latour fogalmazott), a Geertzéhez hasonló, nem irodalomtudományi tanulmányokból kell visszanyernie az irodalom olyan fogalmát, amely az „esztétikai hatást” „egy-egy sajátos életminta szövetébe belefűzve” értelmezi. (Az idézetek Geertz *A művészet mint kulturális rendszer* című tanulmányából származnak.)

Amellett, hogy arra tett javaslatot, hogy az antropológus a kultúrát értelmezendő szövegnek tekintse, a *Mély játék* több tudományágra kiterjedő hatásának másik tényezője az a gondolat volt, hogy a kultúra (kitüntetett) cselekvései interpretatív-öninterpretatív jellegűek: értelmezik azt a kultúrát, amelyben létrejöttek. Így tehát az antropológus, amikor egy közösség életét vizsgálja, valójában interpretációkról készít interpretációt. Hasonló módon az irodalmi szövegeket vagy a velük való cselekvéseket is tekinthetjük azon kultúrák értelmezéseinek, amelyben elkészítették vagy használják őket. Geertziánus szemmel nézve az interpretatív jelleg ezen cselekvések (szövegek) legsajátabb teljesítménye. A szövegeket mint interpretációkat nem érthetjük meg anélkül, hogy ne ismernénk alaposan azt a kultúrát, amelyet interpretálnak. Az elsődleges kontextus ez esetben tehát az a kultúra, amelyet a vizsgált szöveg vagy a vele való cselekvés értelmez(ett).

(A társas jelentés) Bezeczký Gábor vetette fel kiváló, *Fish kontra Jakobson* című tanulmányában, hogy minden irodalomtudományi szemlélet előfeltételez valamilyen nyelvészetet, s viszont: minden nyelvészet megelőlegez valamilyen irodalomtudományt. Létezik olyan nyelvészeti paradigma, még ha ennek tudtommal Bezeczkýn kívül nem is

szenteltek túl sok figyelmet eddig a hazai irodalomelmélészek, amely alternatívája annak a saussure-iánus paradigmának, amely a bölcsészkarokon ma forgalomban lévő irodalomelméletek többségének explicit vagy implicit nyelvészete. Szociállingvisztikának vagy magyarul társasnyelvészetnek nevezik ezt az alternatív paradigmát, amelybe sokféle nyelvészeti kutatási irányzat tartozik, például a beszélés néprajza is, amely módszertanával fontos történettudományi kezdeményezések ihletőjévé vált, így a Peter Burke-féle „social history of language” kutatási iránynak is. Ami mostani érvelésem szempontjából fontos a társasnyelvészet elméletéből, az a társas jelentésről alkotott elképzelés. Sándor Klára megfogalmazását idézem *Szociállingvisztikai alapismeretek* című, összefoglaló tanulmányából: „Minden egyes nyelvi formának, legyen az szó, kifejezés vagy alaktani elem, szintaktikai szabály vagy hangzásbeli tulajdonság, van társas jelentése is: a nyelvközösség számára az adott nyelvi forma megmutatja azt is, hogy az a beszélő, aki a szóban forgó nyelvi formával él, milyen csoporthoz tartozik...” A társas jelentés identitásjelző és -létrehozó tehát, „felépíteni” igyekszik a beszélőt, „megépíteni” viszonyát a hallgatójával/olvasójával, s „továbbépíteni” azt a nyelvközösséget, amelyben működik. A társas jelentés nem járulékos, hanem konstitutív eleme a beszélésnek, ha tehát eltekinthünk egy szöveg közösségi beágyazottságától, csak elvethetjük a jelentését.

Valamennyiünk hétköznapi tapasztalata, hogy az emberek másként és másként beszélnek a templomban, a kocsmában vagy az ágyban, s másként teszik ugyanezt az eltérő társadalmi rétegbe, eltérő nemekhez, eltérő vallási közösséghez stb. tartozók. Ha fennmarad egy kultúrából egy szöveg, amelyről azt feltételezzük, hogy a templomban hangozhatott el vagy annak számára készült, ahhoz, hogy megértsük a társas jelentését, tudnunk kell(ene), hogyan beszélhetett ugyanezen szereplő a kocsmában és az ágyban, milyen beszédhelyzeteket tett lehetővé és zárt ki a templom, e beszédhelyzetek milyen beszédpozíciókat tettek lehetővé, milyen diskurzusok voltak használatban stb. A társas jelentés ismeretének igénye az elsődleges kontextus vizsgálatát írja elő. Akár azt gondoljuk, hogy az irodalmi műfajok megfelelő beszélésműfajok utánzásai-átalakításai, akár nem, megértésükhöz nemcsak az intertextuális univerzum meghatározott részének ismeretére van szükség, hanem annak a beszélt nyelvi univerzumnak az ismeretére is, amelyből szövegünk kiemelkedett. Ha elfogadjuk, hogy helyesen mondani-érteni egy mondatot azt jelenti, hogy helyesen – az adott kultúra számára elfogadhatóan – cselekszünk egy adott társas helyzetben, abból az is következik, hogy ugyanezen mondat kései, történeszi megértése ezen társas cselekvés rekonstrukcióját igényli, bármit gondoljunk is e törekvésünk sikeréről.

(A taxonómiák) Thomas Kuhn 1987-es Sherman-előadásaiban azt a példát kommentálva, hogy az ókori görögök számára „A Nap egy bolygó” állítás egészen mást jelentett, mint a mi számunkra, úgy fogalmazott: „a két mondat [mármint a görög szájából, illetve a mi szánkából elhangzó mondat] azonos, a két kijelentés nem”, amit átfogalmazhatunk így is: a görög mondatát értjük, a kijelentését azonban nem. Ha azt akarjuk megérteni, hogy mit jelenthetett számára e kijelentés, nem egyszerűen azt kell tudnunk, mi volt a „bolygó” fogalom jelentésköre, ugyanis e fogalom jelentésével csak akkor lehetünk tiszt-

tában, ha ismerjük azt a lexikont, taxonómiát, amelynek része volt. Az egyes fogalmak jelentését a világ leírására-megkonstruálására használt taxonómiában elfoglalt helyük határozza meg. Az eltérő kultúrák eltérő taxonómiai másként osztályozzák/építik fel a világot: az eltérő lexikonok használata azt jelenti, hogy használóik eltérő világokban élnek. Kuhn e kései előadásaiban is kitarított sokat vitatott (és sokak számára revelatív) összemérhetetlenségi tézise mellett, amely *A tudományos forradalmak szerkezete* című könyve óta végigkísérte pályáját. A történeti megértésnek a kései Kuhn-nál körvonalazódó elképzeléséből az következik, hogy egy-egy szöveg megértése csak elsődleges kontextusuk megértése révén lehetséges, mely ez esetben a használt lexikon/taxonómia megértését jelenti. A történésznek (akár tudomány-, akár irodalomtörténész) vizsgált szövege minden mondatánál fel kell tennie magában a kérdést, vajon a kijelentést is érti-e vagy csak a mondatot. A miénktől eltérő taxonómia megértését Kuhn a nyelvtanuláshoz hasonlította: ahogyan egy tanfolyamon jól-rosszul elsajátítunk egy idegen nyelvet (használati szabályainak egy részével együtt, más része nélkül), ugyanígy tanulhatjuk meg az idegen lexikont. Analógiája lehetségesnek, ám korlátozottnak mutatja a történész megértési esélyeit.

(A forgatókönyvek) Egy pszichológiai hipotézis szerint – melyet a gépi szöveg-megértéssel kísérletezve alkottak meg, ám karrierjét az emlékezetkutatásban futotta be – fogalmaink, legalábbis egy részük, implicit forgatókönyveket tartalmaznak, állandóan ismétlődő cselekvéssorokra vonatkozó társas tudást sűrítenek magukba. Schank és Abelson sokat idézett munkájának egyik példájánál maradva, az étterem fogalma magában foglal egy cselekvéssort, szereplőkkel, a cselekvések oksági láncával, beszédhelyzetekkel stb. együtt, amely egy adott közösség felnőtt tagjainak többsége számára magától értetődő. Más szerzők, pl. James A. Russell, e teóriát az érzelmekkel kapcsolatos fogalmakra is kiterjesztették: „A boldogság, félelem vagy féltékenység kifejezések jelentésének ismerete nem más, mint az adott érzelmek forgatókönyvének ismerete. E hipotézis szerint minden szónak a jelentése, vagyis amit a fogalom kifejez: forgatókönyv.” Fogalmakat érteni tehát azt jelenti: forgatókönyveket ismerni, s e forgatókönyvek az adott kultúrában ténylegesen lejátszódó cselekvéssorok, s a hozzájuk kapcsolódó vélekedések, elvárások, előfeltevések sűrítvényei. Az étterem fogalma például ötven évvel ezelőtt némileg másfajta forgatókönyvet tartalmazott, mint ma, s minden bizonnyal a boldogság fogalma is másfajta. Aki régebbi vagy más kultúrából származó szöveg fogalmait akarja érteni, annak tehát a szöveg elsődleges kontextusát alkotó világban rendszeresen lejátszódó cselekvéssorokat s a hozzájuk kapcsolódó vélekedéseket stb. is ismernie kell.

(Befejezésül) Összefoglalva úgy vélem, hogy az irodalmi szövegek hatalomakarása, vitaszituációhoz tartozása, mezőhöz kötöttsége, konvenciózussága, interpretatív jellege, beszélésének társas jelentései, fogalmainak lexikonba illeszkedése és forgatókönyvszerű mivolta, bár különböző módon, rámutat az elsődleges kontextus (amely mindegyik esetben némileg mást jelent) tanulmányozásának értelmére az irodalomtörténeti gyakorlatban. Sokat idézik mostanában Stephen Greenblatt *A társadalmi energia áramlása* című

tanulmányának első bekezdését mint az irodalomtörténeti érdeklődés allegóriáját: „Kezdetben arra vágytam, hogy a holtakkal beszéljek.” Bármilyen nagyszerűen fejezi is ki Greenblatt a történész törekvésének paradoxonát és izgalmát, az én irodalomtörténeti tapasztalataimat vagy vágyaimat nem maradéktalanul írja körül. Talán nem is az a probléma, hogy nem halljuk a holt szerzők hangját, s csak a mi hangunkon tudnak megszólalni, sokkal inkább az a mélyseges csönd vagy azok a halk és véletlenszerű zajok, amelyek a holtak hangját kísérik. A holtak hangja mégiscsak elér hozzánk, de a hangoknak az az univerzuma, amely valaha körbeölelte e magányos hangokat, már nem vagy csak alig. Lionel Trilling kitűnő, *Az erkölcsök, a morál és a regény* című előadásának kifejezését használva, „az implikációk megörökíthetetlen zsongása” hiányzik a művek körül. Amikor az irodalomtörténész igyekszik fölépíteni az elsődleges kontextust a szövegek köré, arra tesz kísérletet, hogy újra hallhatóvá tegye az „implikációk döngicselését”, legalább egy keveset belőlük, a sokféle szándék, hit, tevékenység és érzelem zaját, amely valaha a szöveget körbevette és érthetővé tette.

Hivatkozások

- Edward SAID *A szöveg, a világ, a kritikus* című tanulmánya a *Testes könyv* I. kötetében jelent meg: szerk. KISS Attila Atilla, KOVÁCS Sándor s.k., ODORICS Ferenc, Szeged, Ictus és JATE Irodalomelméleti Csoport, 1996, 307–331, ford. NOVÁK György.
- Quentin SKINNER *Jelentés és megértés az eszmetörténetben* című tanulmányát lásd az *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe* című tanulmánygyűjteményben: szerk. HORKAY HÖRCHER Ferenc, Pécs, Tanulmány Kiadó, 1997, 7–53, ford. JÓNÁS Csaba.
- COLLINGWOOD *An Autobiography* című könyvéből a hivatkozott passzus HORKAY HÖRCHER Ferenc fordításában, az imént hivatkozott kötet általa írott utószavában található: *uo.*, 297.
- Antropológia és irodalomtörténet-írás* című tanulmányomat a Budapesti Könyvszemle közölte: 1999/1, 38–47.
- BOURDIEU *Alapelvek a kulturális alkotások szociológiájához* című összefoglalását lásd a WESSELY Anna szerkesztette *A kultúra szociológiája* című kötetben: Bp., Osiris-Láthatatlan Kollégium, 1998 (Szemeszter), 174–185.
- A *La Distinction* angol kiadása járt a kezemben: *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, Cambridge, Harvard University Press, 1984.
- HORVÁTH Iván Balassi-könyve: *Balassi költészete történeti poétikai megközelítésben*, Bp., Akadémiai, 1982.
- Horváth Ivánra hivatkozás KECSKEMÉTI Gábor könyvének zárófejezetében: *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet: A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*, Bp., Universitas, 1998, 242.
- Carl Friedrich von SAVIGNY, *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*, Dritte Auflage, Heidelberg, 1840, 8.

- GEERTZ tanulmányai, a *Mély játék és A művészet mint kulturális rendszer* megtalálhatók a NIEDERMÜLLER Péter által összeállított magyar Geertz-kötetben: *Az értelmezés hatalma*, Bp., Századvég, 1994, 126–169, illetve 241.
- A Bruno LATOUR-idézet származási helye: *Sohasem voltunk modernek: Szimmetrikus antropológiai tanulmány*, ford. GECSER Ottó, Bp., Osiris, 1999 (*Horror Metaphysicae*), 111.
- BEZECZKY Gábor *Fish kontra Jakobson* című cikke a *Literatúrában* jelent meg: 1996/3, 361–373. Hivatkozott mondata a 361. oldalon olvasható.
- A Peter BURKE-hivatkozás: *Introduction = The Social History of Language*, ed. Peter BURKE, Roy PORTER, Cambridge, Cambridge University Press, 1987, 1–20, különösen: 3.
- SÁNDOR Klára *Szociállingvisztikai alapismeretek* című tanulmánya az általa szerkesztett *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás* című kötetben jelent meg: JGYF Kiadó, 2001, 21.
- Thomas KUHN Sherman-előadásairól másodkézből értesültem, a Replika Kuhn-összeállításának két tanulmányából: FEHÉR Márta, *A paradigmától a lexikonig... Thomas S. Kuhn harmincöt év után*; LAKI János, *Az űrhajósok, az etnográfus meg a történész: A „könyv utáni” Kuhn*, Replika, 27(1997), 29–36, 37–49.
- R. C. SCHANK és R. P. ABELSON könyve, amely a forgatókönyv fogalmát bevetté tette a pszichológiában: *Scripts, Plans, Goals, and Understanding*, Hillsdale NJ, Lawrence Erlbaum Associates, 1977.
- Az érzelmek pszichológiáját tárgyaló szakmunka, melyet idéztem, James A. RUSSEL cikke (*Kultúra, forgatókönyvek és az érzelm megértése gyermekeknél*), a KÓNYA Anikó szerkesztette *Az emlékezés ökológiai megközelítése* című tanulmánygyűjteményből: Bp., Tankönyvkiadó, 1992, 427.
- GREENBLATT *A társadalmi energia áramlása* című műve a *Testes könyv I.*-ben található: *i. m.*, 355, ford. BOCSOR Péter.
- Lionel TRILLINGet egyetlen magyar nyelvű kötetéből idéztem: *Művészet és neurózis*, Bp., Európa, 1979 (*Modern Könyvtár*), 22, ford. ÁROKSZÁLLÁSY Zoltán.

József Takáts

HUIT ARGUMENTS A L'APPUI DU CONTEXTE PRIMAIRE

L'étude donne huit réponses possibles à la question quels sont les arguments qui justifient l'opinion selon laquelle l'intérêt historique doit porter sur le contexte de la création du texte étudié, c'est-à-dire sur le contexte primaire. La plupart des arguments ne font pas partie de théories littéraires, mais viennent d'autres disciplines : la sociologie, la méthodologie de l'histoire des idéologies, la philosophie des sciences, la linguistique sociale, la psychologie cognitive etc., ainsi que des réflexions sur les différentes possibilités de la compréhension des créations culturelles. L'ambition du pouvoir des textes littéraires, le fait qu'ils appartiennent à des situations de querelle, qu'ils soient liés à des champs, leur caractère traditionnel et interprétatif, leurs significations collectives, l'insertion de leurs notions dans une encyclopédie et leur caractère scénarique ; tout cela, quoique d'une manière différente, démontre l'importance de l'étude du contexte primaire (ce qui signifie autre chose dans chaque cas).